

سبب است

دانشگاه آزاد اسلامی
واحد تهران مرکزی
دانشکده ادبیات و علوم انسانی، گروه فقه و حقوق اسلامی
پایان نامه برای دریافت درجه کارشناسی ارشد (M.A.)
گرایش: فقه و حقوق اسلامی

عنوان:
تبیین خسارت معنوی در نظام حقوقی و قضایی ایران

استاد راهنما:
دکتر سید مصطفی محقق داماد

استاد مشاور:
دکتر امرالله نیکومنش

پژوهشگر:
حمید رضا افسری

زمستان، ۱۳۹۳

معاونت پژوهش

به نام خدا

نشر اخلاق پژوهش

بیاباری از خداوند بمان و اعتماد به این که عالم محضر خداست و همواره ناظر بر اعمال انسان و به منظور پاس داشت مقام بلند دانش و پژوهش و نظریه اهمیت جایگاه دانشگاه در اعتلای فرهنگ و تمدن بشری مادیان و انبویان و اعصنای سینت علمی واحد های دانشگاه آزاد اسلامی متهد می کردیم اصول زیر را در انجام فعالیت های پژوهشی مد نظر قرار داده و از آن تخطی نکنیم:

- ۱- اصل برائت: التزام به برائت جویی از هرگونه رفتار غیر حرفه ای و اعلام موضع نسبت به کسانی حوزه علم و پژوهش را به شائبه های غیر علمی می آلاینند.
- ۲- اصل رعایت انصاف و امانت: تعهد به اجتناب از هرگونه جانب داری غیر علمی و حفاظت از اموال، تجهیزات و منابع در اختیار.
- ۳- اصل ترویج: تعهد به رواج و دانش و ارائه نتایج تحقیقات و انتقال آن به بهکاران علمی و دانشجویان به غیر از مواردی که منع قانونی دارد.
- ۴- اصل احترام: تعهد به رعایت حریم با و حرمت مادی در انجام تحقیقات و رعایت جانب تقد و خودداری از هرگونه حرمت شکنی.
- ۵- اصل رعایت حقوق: التزام به رعایت کامل حقوق پژوهشگران، مسکرن و پژوهشیدگان (انسان، حیوان و نبات) و سایر صاحبان حق.
- ۶- اصل رازداری: تعهد به صیانت از اسرار و اطلاعات محرمانه افراد، سازمانها و کشور و کلیه افراد و نهاد های مرتبط با تحقیق.
- ۷- اصل حقیقت جویی: تلاش در راستای پی جویی حقیقت و وفاداری به آن و دوری از هرگونه پنهان سازی حقیقت.
- ۸- اصل مالکیت مادی و معنوی: تعهد به رعایت کامل حقوق مادی و معنوی دانشگاه و کلیه بهکاران پژوهش.
- ۹- اصل منافع ملی: تعهد به رعایت مصالح ملی و در نظر داشتن پیشبرد و توسعه کشور در کلیه مراحل پژوهش.

از صمیم قلب تقدیم به:

زنده یاد شادوان دکتر محمود افشار یزدی (مستشار سابق دیوان عالی کشور و واقف بنیاد موقوفات دکتر محمود

افشار).

و نیز از صمیم قلب تقدیم به:

مرحوم پدر عزیزم، مادر مهربانم و همسر فداکارم و استادان ارجمندم: دکتر سید مصطفی محقق داماد، دکتر امرالله نیکونش، دکتر محمد وزیری، دکتر احمد رضا خزایی، دکتر یوسف درویشی هویدا، دکتر نجات الله ابراهیمیان، دکتر حمید معصومی، دکتر علی بهرامی نژاد مغویی، دکتر موسی عاکفی قاضیانی، دکتر حسین علی احمدی جشقانی، دکتر سید علی پور منوچهری، دکتر هادی عظیمی کرکانی، دکتر معصومه رضا پور پرشکوهی و دیگر اساتید دوره کارشناسی و کارشناسی ارشد.

مشکر و قدردانی:

اکنون که نگارش این پایان نامه به اتمام رسیده است، بر خود واجب می دانم که از استاد ارجمندم آقای دکتر سید مصطفی محقق داماد که زحمات راهبردی رساله حاضر را بر عهده داشت و صبورانه، دلسوزانه، موثکفانه و عالمانه مرادیت نمود و نیز اساتید گرامی آقایان: دکتر امرالله نیکونش (استاد مشاور)، دکتر محمد زیری (استاد داور)، دکتر سید باقر میرعباسی (استاد پیشین راهنا)، دکتر سید جواد طباطبایی، دکتر حسین معصومی بهدانی، استاد عبدالحسین آذنگ و استاد مصطفی ملکیان که مراد فهم عنوان، روش و نگارش رساله حاضر یاری نمودند و همچنین دوست فاضل آقای دکتر تورج کامران (قره گزلی که مشوق بنده در انتخاب موضوع رساله بود و دکتر محمد اکوان (رئیس دانشکده)، که عنوان رساله را اصلاح و تثبیت نمود، صمیمانه مشکر و قدردانی نمایم.

و نیز مشکر و قدردانی از:

۱. کتابخانه و مرکز اسناد مرکز دائرة المعارف بزرگ اسلامی؛

۲. کتابخانه ملی ایران؛

۳. کتابخانه شخصی دکتر سید مصطفی محقق داماد؛

۴. کتابخانه دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه آزاد اسلامی (تهران مرکزی)؛

۵. کتابخانه دانشکده حقوق دانشگاه تهران.

۶. پژوهشگاه علوم و فناوری اطلاعات ایران.

تعهد نامه اصالت پایان نامه کارشناسی ارشد

اینجانب: حمیدرضا افسری دانش‌آموخته مقطع کارشناسی ارشد ناپیوسته به شماره دانشجویی: ۹۰۰۷۵۴۹۶۸ در رشته: فقه و حقوق اسلامی که در تاریخ: ۱۳۹۳/۱۱/۲۱ از پایان نامه خود تحت عنوان: تبیین خسارت معنوی در نظام حقوقی و قضایی ایران، با کسب نمره: ۱۸ به حروف: هجده و درجه: عالی دفاع نموده‌ام، بدین وسیله متعهد می‌شوم:

۱. این پایان نامه حاصل تحقیق و پژوهش انجام شده توسط اینجانب بوده و در مواردی که از دستاوردهای علمی و پژوهشی دیگران (اعم از پایان نامه، کتاب، مقاله و...) استفاده نموده‌ام، مطابق ضوابط و رویه‌های موجود، نام منبع مورد استفاده و سایر مشخصات آن را در فهرست ذکر و درج کرده‌ام.

۲. این پایان نامه قبلاً برای دریافت هیچ مدرک تحصیلی (هم سطح، پایین‌تر یا بالاتر) در سایر دانشگاه‌ها و موسسات آموزش عالی ارائه نشده است.

۳. چنانچه بعد از فراغت تحصیل، قصد استفاده و هرگونه بهره برداری اعم از چاپ، ثبت اختراع و... از این پایان نامه داشته باشم، از حوزه معاونت پژوهشی واجد مجوزهای مربوطه را اخذ نمایم.

۴. چنانچه در هر مقطع زمانی خلاف موارد فوق ثابت شود، عواقب ناشی از آن را بپذیرم و واحد دانشگاهی مجاز است با اینجانب مطابق ضوابط و مقررات رفتار نموده و در صورت ابطال مدرک تحصیلی‌ام هیچ گونه ادعایی نخواهم داشت.

نام و نام خانوادگی:

تاریخ و امضاء:

بسمه تعالی

در تاریخ: ۱۳۹۳/۱۱/۲۱

دانشجوی کارشناسی ارشد آقای حمید رضا افسری از پایان نامه خود دفاع نموده و با نمره:

۱۸ به حروف: هجده و با درجه: عالی مورد تصویب قرار گرفت.

امضاء استاد راهنما

بسمه تعالی
 دانشگاه آزاد اسلامی - واحد تهران مرکزی
 دانشکده ادبیات و علوم انسانی
 (این چکیده به منظور چاپ در پژوهش نامه دانشگاه تهیه شده است)

کد شناسایی پایان نامه: ۱۰۱۲۰۴۰۷۹۱۲۰۴۷	نام واحد دانشگاهی: تهران مرکزی کد: ۱۰۱
عنوان پایان نامه: تبیین خسارت معنوی در نظام حقوقی و قضایی ایران	
تاریخ شروع پایان نامه: ۹۱/۷/۱۵ تاریخ اتمام پایان نامه: ۹۳/۱۱/۲۱	نام و نام خانوادگی دانشجو: حمید رضا افسری شماره دانشجویی: ۹۰۰۷۵۴۹۶۸ رشته تحصیلی: کارشناسی ارشد ناپیوسته فقه و حقوق اسلامی
استاد /استادان راهنما: دکتر سید مصطفی محقق داماد استاد/استادان مشاور: دکتر امرالله نیکومنش	
<p>چکیده پایان نامه (شامل خلاصه، اهداف، روش های اجرا و نتایج به دست آمده):</p> <p>بی تردید بحث از نظریه خسارت معنوی و جبران آن و نیز مسائل و دقایق فنی (طریقه و کیفیت جبران خسارت معنوی و ...)، در مقام رسیدگی قضایی به دعاوی خسارت معنوی، از مباحث اختلافی و نسبتاً دشوار در پژوهشهای حقوقی است. این رساله به تبیین همین مباحث در نظام حقوقی و قضایی ایران پرداخته است. نخست، در کلیات طرح رساله حاضر تشریح شده، آنگاه بدنه رساله در سه فصل خسارت معنوی، جبران خسارت معنوی و دعوای خسارت معنوی، تبویب و تنظیم یافته و در هر فصل، به چند محور مهم و اساسی پرداخته شده است. در فصل یکم، پس از ذکر معنی لغوی و اصطلاحی خسارت معنوی، پیشینه ورود اصطلاح به حقوق جدید ایران بررسی شده است. نگارنده در همین فصل، دیدگاه حقوقدانان را درباره خسارت معنوی مورد مقایسه و مذاقه قرار داده و هم گام با آن دیدگاه فقیهان، خاصه ادله جواز آنها را با تتبع گسترده و تعمق لازم کاویده و در استناد به قواعد فقهی، فلسفه تأسیس و مقتضیات صدور قاعده و امکان اثبات حکم، با توجه به روح و ملاک مندرج در قاعده را در نظر گرفته است. در فصل دوم و سوم کوشیده تا در گامی نو، حاصل مباحث نظری را در یک نظم عملی بگنجانند و هر جا که با خلاء قانونی مواجهه شود، با واکاوی نظریات حقوقدانان داخلی و خارجی و تمسک به رویه قضایی داخلی و خارجی، معیارهای علمی - عملی ارائه دهد و بدین سان راه سنگلاخ قضایی را کوید و هموار سازد. در پایان با نتیجه گیری و پیشنهادات خود در جهت غنی سازی نظریه خسارت معنوی و جبران آن قدم نهد و حقوقدانان را به عرصه پژوهش فزون تر و دادرسان را به یک وحدت نظر یا اتخاذ رویه ای واحد در جهت اصدار حکم به خواسته خسارت معنوی در دعاوی حقوقی و کیفری فراخواند.</p>	

نظر استاد راهنما برای چاپ در پژوهش نامه دانشگاه مناسب است تاریخ و امضا:
 مناسب نیست

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱	چکیده
فصل یکم : کلیات	
۳	۱-۱. طرح رساله
۳	۱-۱-۱. بیان مسأله تحقیق
۴	۱-۱-۲. اهمیت موضوع تحقیق
۴	۱-۱-۳. هدفهای تحقیق
۵	۱-۱-۴. سئوالات اصلی و فرضیههای تحقیق
۶	۱-۱-۵. چهارچوب نظری تحقیق
۶	۱-۱-۶. روش تحقیق
۶	۱-۱-۷. کلید واژههای تحقیق
۷	۱-۱-۸. محدودیتها و مشکلات تحقیق
۷	۱-۲. مفاهیم
۷	۱-۲-۱. معنی لغوی و اصطلاحی «خسارت»
۱۰	۲-۲-۱. معنی لغوی «معنوی»
۱۰	۲-۲-۳. تعریف «خسارت معنوی» و مفهوم آن
۱۹	۳-۱. تحول تاریخی اصطلاح خسارت معنوی در حقوق جدید ایران

فصل دوم : خسارت معنوی

۲۴	۱-۲. مبانی حقوقی خسارت معنوی
۲۵	۱-۱-۲. دیدگاه مخالف
۲۸	۲-۱-۲. دیدگاه موافق
۲۹	۳-۱-۲. دیدگاه مختلط

- ۳۰ ..... ۴-۱-۲. دیدگاه غالب حقوقدانان ایران و ادله آنان
- ۳۱ ..... ۱-۴-۱-۲. اصل کامل جبران خسارت
- ۳۳ ..... ۲-۴-۱-۲. عام بودن قواعد مسئولیت مدنی
- ۳۳ ..... ۱-۲-۴-۱-۲. نظریه تقصیر
- ۳۴ ..... ۲-۲-۴-۱-۲. نظریه خطر
- ۳۷ ..... ۳-۲-۴-۱-۲. نظریه‌های مختلط
- ۳۷ ..... ۴-۲-۴-۱-۲. نظریه تضمین حق
- ۳۹ ..... ۵-۲-۴-۱-۲. نظریه تضمین گروهی
- ۴۰ ..... ۶-۲-۴-۱-۲. مبنای مسئولیت مدنی و مسئولیت ایراد خسارت معنوی در حقوق موضوعه ایران
- ۴۳ ..... ۳-۴-۱-۲. قوانین و مقررات حقوقی ایران
- ۴۳ ..... ۱-۳-۴-۱-۲. قانون اساسی
- ۴۴ ..... ۲-۳-۴-۱-۲. قانون مسئولیت مدنی
- ۴۶ ..... ۳-۳-۴-۱-۲. قانون مجازات اسلامی
- ۴۶ ..... ۴-۳-۴-۱-۲. قانون آئین دادرسی کیفری
- ۴۷ ..... ۵-۳-۴-۱-۲. قوانین خاص
- ۴۸ ..... ۲-۲. مبانی فقهی خسارت معنوی
- ۴۸ ..... ۱-۲-۲. دیدگاه موافق و مخالف
- ۵۱ ..... ۲-۲-۲. الزام به جبران مادی خسارت معنوی به عنوان ضمان (مسئولیت مدنی)
- ۵۱ ..... ۱-۲-۲-۲. قاعده لاضرر
- ۵۴ ..... ۱-۱-۲-۲-۲. شمول لفظی قاعده لاضرر بر خسارت معنوی
- ۵۶ ..... ۲-۱-۲-۲-۲. دلالت قاعده لاضرر بر نفی هرگونه ضرر و زیان
- ۵۶ ..... ۱-۲-۱-۲-۲-۲. نظریه اراده نهی از نفی
- ۵۷ ..... ۲-۲-۱-۲-۲-۲. نظریه نفی ضرر غیر متدارک

- ۵۸ ..... نظریه نفی حکم ضرری و نفی حکم به زبان نفی موضوع ۳-۲-۱-۲-۲-۲
- ۶۰ ..... نظریه بنای عقلا در مورد قاعده ضرر ۴-۲-۱-۲-۲-۲
- ۶۱ ..... قاعده نفی عسر و حرج ۲-۲-۲-۲
- ۶۴ ..... الزام به جبران مادی خسارت معنوی به عنوان تعزیر (مسئولیت کیفری) ۳-۲-۲
- ۶۴ ..... معنای لغوی تعزیر ۱-۳-۲-۲
- ۶۴ ..... تعزیر در اصطلاح فقه و حقوق اسلامی ۲-۳-۲-۲
- ۶۵ ..... تفاوت تعزیر و حد ۳-۳-۲-۲
- ۶۵ ..... نوع تعزیر ۴-۳-۲-۲
- ۶۷ ..... مشروعیت تعزیر مالی ۵-۳-۲-۲
- ۶۹ ..... ماهیت دیه ۶-۳-۲-۲
- ۷۱ ..... امکان ضرر اضافی (خسارتهای زاید بر دیه) ۷-۳-۲-۲
- ۷۲ ..... رویه فقهاء در تقویم خسارت معنوی ۴-۲-۲
- ۷۳ ..... انواع تقسیمات خسارت و معیار آن ۳-۲
- ۷۳ ..... خسارت فردی و جمعی ۱-۳-۲
- ۷۴ ..... خسارت حال و خسارت آینده ۲-۳-۲
- ۷۴ ..... خسارت مستقیم و غیر مستقیم ۳-۳-۲
- ۷۵ ..... خسارت مسلم و غیر مسلم ۴-۳-۲
- ۷۵ ..... خسارت اصلی، تبعی و فرعی ۵-۳-۲
- ۷۶ ..... خسارت مادی و معنوی ۶-۳-۲
- ۷۷ ..... ملاک تشخیص خسارت مادی از معنوی ۱-۶-۳-۲
- ۷۸ ..... تقسیمات خسارت مادی و معنوی ۲-۶-۳-۲
- ۷۸ ..... انواع خسارت مادی ۱-۲-۶-۳-۲
- ۷۸ ..... صدمه به اجزای موجود دارایی ۱-۱-۲-۶-۳-۲

۷۹	..... ۲-۱-۲-۶-۳-۲. عدم النفع
۷۹	..... ۳-۱-۲-۶-۳-۲. تلف فرصت یا شانس یا بخت و اقبال
۸۰	..... ۲-۲-۶-۳-۲. انواع خسارت معنوی
۸۲	..... ۴-۲. ارکان مسئولیت مدنی و مسئولیت ناشی از ایراد خسارت معنوی
۸۲	..... ۱-۴-۲. وجود ضرر
۸۳	..... ۱-۱-۴-۲. شرایط ضرر قابل جبران
۸۳	..... ۱-۱-۱-۴-۲. حتمیت یا مسلم بودن خسارت
۸۴	..... ۲-۱-۱-۴-۲. مستقیم بودن خسارت
۸۴	..... ۳-۱-۱-۴-۲. جبران نشدن خسارت از راههای دیگر
۸۵	..... ۴-۱-۱-۴-۲. پیش بینی پذیر بودن ضرر
۸۶	..... ۵-۱-۱-۴-۲. شخصی بودن ضرر
۸۶	..... ۶-۱-۱-۴-۲. لزوم نامشروع بودن ضرر
۸۷	..... ۲-۴-۲. ارتکاب فعل زیان بار
۸۸	..... ۱-۲-۴-۲. دفاع مشروع
۸۹	..... ۲-۲-۴-۲. حکم قانون یا مقام صلاحیتدار قانونی
۹۰	..... ۳-۲-۴-۲. اکراه و اجبار
۹۱	..... ۴-۲-۴-۲. اضطرار
۹۳	..... ۵-۲-۴-۲. اجرای حق
۹۳	..... ۶-۲-۴-۲. اثر رضایت زیان دیده
۹۴	..... ۳-۴-۲. رابطه سببیت بین وجود ضرر و ارتکاب فعل زیانبار

فصل سوم: جبران خسارت معنوی

۱۰۰	..... ۱-۳. شیوههای جبران خسارت معنوی
۱۰۱	..... ۱-۱-۳. جبران عینی (یا اعاده وضع سابق یا امحای زیان)

- ۱۰۳..... ۲-۱-۳. جبران خسارت از طریق پرداخت معادل
- ۱۰۷..... ۳-۱-۳. جبران نمادین و رمزی
- ۱۰۸..... ۴-۱-۳. پرداخت غرامت کیفی (خسارت تنبیهی)
- ۱۰۸..... ۲-۳. راههای جبران خسارت معنوی در حقوق ایران:
- ۱۰۸..... ۱-۲-۳. پرداخت پول
- ۱۰۹..... ۲-۲-۳. پوزش خواهی
- ۱۰۹..... ۳-۲-۳. درج حکم در جراید
- ۱۱۰..... ۴-۲-۳. راههای دیگر
- ۱۱۰..... ۳-۳. ذینفع در دعاوی خسارت معنوی
- ۱۱۰..... ۱-۳-۳. نظریه وراثت
- ۱۱۱..... ۲-۳-۳. نظریه خویشاوندان مستحق نفقه
- ۱۱۱..... ۳-۳-۳. نظریه کلیه آسیب دیدگان جدی روحی و عاطفی
- ۱۱۳..... ۴-۳-۳. ضررهای جمعی
- ۱۱۶..... ۵-۳-۳. اثر خسارت معنوی
- ۱۱۷..... ۴-۳. نحوه تعیین خسارت معنوی
- ۱۱۷..... ۱-۴-۳. تعیین قانونی
- ۱۱۸..... ۲-۴-۳. تعیین توافقی
- ۱۱۸..... ۳-۴-۳. تعیین قضائی
- ۱۱۸..... ۵-۳. ملاک زمان ارزیابی خسارت

فصل چهارم: دعاوی خسارت معنوی

- ۱۲۲..... ۱-۴. پرونده تزریق خونهای آلوده (مشهور به پرونده «هموفیلیا»)
- ۱۳۷..... ۲-۴. پرونده کلاسه ۱۶۲۱/۳/۷۶- دادگاه عمومی تهران
- ۱۴۰..... ۳-۴. پرونده کلاسه ۱۶۵- دادگاه حقوقی یک تهران

۴-۴. پرونده کلاسه ۸۷۲/۷۲ - دادگاه حقوقی یک سراب ۱۴۱

۴-۵. پرونده کلاسه ۲۱۳/۱۴۱۰/۷۷ - دادگاه عمومی تهران ۱۴۲

نتیجه گیری و پیشنهادات ۱۴۴

فهرست منابع ۱۵۳

چکیده

بی‌تردید بحث از نظریه خسارت معنوی و جبران آن و نیز مسائل و دقایق فنی (طریقه و کیفیت جبران خسارت معنوی و ...)، در مقام رسیدگی قضایی به دعاوی خسارت معنوی، از مباحث اختلافی و نسبتاً دشوار در پژوهشهای حقوقی است. این رساله به تبیین همین مباحث در نظام حقوقی و قضایی ایران پرداخته است. نخست، در کلیات طرح رساله حاضر تشریح شده، آنگاه بدنه رساله در سه فصل خسارت معنوی، جبران خسارت معنوی و دعاوی خسارت معنوی، تبویب و تنظیم یافته و در هر فصل، به چند محور مهم و اساسی پرداخته شده است. در فصل یکم، پس از ذکر معنی لغوی و اصطلاحی خسارت معنوی، پیشینه ورود اصطلاح به حقوق جدید ایران بررسی شده است. نگارنده در همین فصل، دیدگاه حقوقدانان را درباره خسارت معنوی مورد مقایسه و مذاقه قرار داده و هم‌گام با آن دیدگاه فقیهان، خاصه ادله جواز آنها را با تتبع گسترده و تعمق لازم کاویده و در استناد به قواعد فقهی، فلسفه تأسیس و مقتضیات صدور قاعده و امکان اثبات حکم، با توجه به روح و ملاک مندرج در قاعده را در نظر گرفته است. در فصل دوم و سوم کوشیده تا در گامی نو، حاصل مباحث نظری را در یک نظم عملی بگنجانند و هر جا که با خلاء قانونی مواجهه شود، با واکاوی نظریات حقوقدانان داخلی و خارجی و تمسک به رویه قضایی داخلی و خارجی، معیارهای علمی - عملی ارائه دهد و بدین سان راه سنگلاخ قضایی را کوبد و هموار سازد. در پایان با نتیجه‌گیری و پیشنهادات خود در جهت غنی‌سازی نظریه خسارت معنوی و جبران آن قدم نهاد و حقوقدانان را به عرصه پژوهش فزون‌تر و دادرسان را به یک وحدت نظر یا اتخاذ رویه‌ای واحد در جهت اصدار حکم به خواسته خسارت معنوی در دعاوی حقوقی و کیفری فراخواند.

فصل یکم – کلیات

درآمد: ما در این فصل، نخست به تشریح طرح رساله خواهیم پرداخت و بیان مسأله تحقیق، اهمیت موضوع تحقیق، هدفهای تحقیق، سئوالات اصلی و فرضیه‌های تحقیق، چهارچوب نظری تحقیق، روش تحقیق، کلید واژه‌های تحقیق و محدودیتها و مشکلات تحقیق را توضیح خواهیم داد. در ادامه پس از ایضاح معنی لغوی خسارت معنوی، تعاریف قانونی و دکترین از اصطلاح خسارت معنوی را بیان و تبیین خواهیم کرد تا فهم و درکی صحیح از مفهوم خسارت معنوی حاصل شود و زمینه ورود به مباحث بعدی فراهم گردد. سپس تحول تاریخی اصطلاح خسارت معنوی در حقوق جدید ایران را بررسی خواهیم نمود.

۱-۱. طرح رساله

۱-۱-۱. بیان مسأله تحقیق

اعتبار نظریه خسارت معنوی و نیز جبران غیر مادی و مادی آن در نظام حقوقی و قضایی ایران چگونه است؟ اصطلاح خسارت معنوی نخستین بار تحت عنوان، «ضرر و زیان معنوی» در بند دوم ماده ۹ قانون آیین دادرسی کیفری (مصوب، ۱۳۹۰ش)، وارد ادبیات قانونی ایران شد. سپس برابر ماده ۲۱۲ مکرر قانون مجازات عمومی (مصوب، ۱۳۰۴ش)، جبران خسارت معنوی از طریق مالی پذیرفته شد. از آنجا که حقوق خصوصی ایران، به ویژه قانون مدنی، تنها جبران خسارت مادی را شامل می‌شد، لذا تصویب با تأخیر قانون مسئولیت مدنی در ۱۳۳۹ش، تا حدی این نقص را جبران نمود. اما پس از انقلاب ایران در ۱۳۵۷ش، و در جریان تحولات جدید در نظام حقوقی و قضایی کشور و رویکرد بیش از پیش به فقه امامیه، و در پی مخالفت‌های کمیسیون شورای عالی قضایی در

۱۳۶۲ش و شورای نگهبان قانون اساسی در ۱۳۶۴ش با جبران خسارت معنوی، مطالبه این گونه خسارت در اکثریت قریب به اتفاق محاکم قضایی ایران، فاقد وجهت شرعی و قانونی شناخته شد.

۱-۱-۲. اهمیت موضوع تحقیق

خسارت ممکن است صرفاً مادی و یا صرفاً معنوی و یا آمیزه‌ای از هر دو باشد. لذا اغلب رژیم‌های حقوقی که خواهان یک نظام رضایت بخش مسئولیت مدنی هستند، نظریه خسارت معنوی و جبران مادی و غیر مادی آن را مورد توجه و بحث قرار داده‌اند. در ایران، نظر کمیسیون شورای عالی قضایی و شورای نگهبان قانون اساسی درباره مطالبه خسارت معنوی، به تدریج بر محاکم سایه افکند و حاکم شد. همین دیدگاه حقوقدانان و پژوهندگان را برانگیخت تا در نقد مخالفان و مدلل سازی قانونی و شرعی جواز مطالبه خسارت معنوی، به پژوهش‌های تخصصی روزافزون دست زنند که حاصل آن تاکنون چندین اثر تحقیقی شامل پایان‌نامه، کتاب، مقاله، نشست علمی و ... بوده است و به نظر می‌آید تا رسیدن به مقصود، که همانا صدور حکم به خواسته خسارت معنوی در دعاوی حقوقی و کیفری در محاکم قضایی ایران باشد، این کوشش‌های علمی همچنان تداوم یابد.

۱-۱-۳. هدفهای تحقیق

پس از تأیید موضوع و همزمان با پژوهش و نگارش مطالب رساله حاضر، قانونگذار ایران گام تازه‌ای در جهت مطالبه خسارت معنوی برداشت و با تصویب قانون جدید آیین دادرسی کیفری (مصوب، ۱۳۹۲/۱۲/۴ش)، مطالبه خسارت معنوی ناشی از جرم را برابر ماده ۱۴ همان قانون، پذیرفت. لذا از این پس، مهم‌ترین هدف ما در این رساله، معطوف به جزء دیگر، یعنی مطالبه خسارت معنوی در دعاوی حقوقی خواهد شد. نیز با توجه به این که پژوهش‌های انجام شده عمدتاً پیرامون مباحث نظری (حقوقی) بوده و به مباحث عملی (قضایی) کمتر توجه شده است، رساله حاضر می‌کوشد تا با در نظر گرفتن هر دو گستره، از مباحث حقوقی، پلی به مباحث قضایی بزند. نگارنده معتقد است، اکنون که قانون‌گذار با پذیرش مطالبه خسارت معنوی ناشی از جرم، گامی رو به جلو برداشته است، حقوقدانان و پژوهندگان نیز می‌باید با ایشان در این مهم تشریک مساعی نمایند و با قلم محققانه خود، موانع نظری و عملی بحث را هموار سازند، به طوری که در میهن عزیزمان ایران، هیچ

گونه ایراد خسارت مادی و معنوی وارد به اشخاص حقیقی و حقوقی مورد حمایت قانونگذار، بدون جبران نماند. همچنین موضوع خسارت معنوی چندان که شایسته آن است مورد توجه فقهای عظام اسلامی قرار نگرفته و فقدان طرح مسئله به طور گویا در فقه، شاهد صادق این مدعاست؛ لذا تبیین مبانی فقهی بر اساس روشهای اجتهادی فقه امامیه در کنار تبیین مبانی حقوقی خسارت معنوی، از دیگر اهداف این رساله است. در نهایت این رساله بر آن است تا در حد توان علمی خود، ضمن مذاقه و سود جستن از تحقیقات پیشینیان، بحث خسارت معنوی را در نظام حقوقی و قضایی ایران در ابعاد وسیعتر، لیکن ژرفتر، بکاود و تبیین کند.

۱-۱-۴. سئوالات اصلی و فرضیه‌های تحقیق

۱) آیا نظریه خسارت معنوی در نظام حقوقی و قضایی ایران، معتبر است؟ فرض نخستین ما با عنایت به مبانی حقوقی و فقهی بحث و نیز با توجه به این که اشخاص حقیقی و حقوقی ممکن است از هر دو ناحیه مادی و معنوی خسارت ببینند و لذا بدون توجه و در نظر گرفتن هر دو بُعد، نمی‌توان به هدف اصلی حقوق - که همانا ایجاد نظم و استقرار عدالت در جامعه است - توفیق یافت، مثبت است؛

۲) آیا نظریه خسارت معنوی با فرض اعتبار، قابل جبران هم است؟ فرض ما این است که دشواری جبران خسارت معنوی، ورود خسارت معنوی را نفی نمی‌کند و عدالت اقتضاء دارد که این‌گونه خسارتهای نیز می‌بایست جبران شود و مطالبه خسارت معنوی نه تنها غیر اخلاقی نیست، بلکه عدم جبران آن و آزاد گذاردن دست مجرم در ایجاد این گونه خسارات به مراتب زشت‌تر و غیر انسانی‌تر از اخذ آن است، هر چند که هدف مسئولیت مدنی جبران خسارت است و نه مجازات عامل.

۳) آیا جبران خسارت معنوی از طریق مالی امکان پذیر است؟ فرض ما این است که اگر چه پول نمی‌تواند نقش کاملاً مؤثری را در جبران خسارت معنوی زیان دیده ایفاء نماید و حیثیت و آبروی رفته وی را اعاده کند؛ با این حال پرداخت پول، امکان تغییر شرایط ناگوار، درمان و ... را برای زیان دیده فراهم می‌سازد و تا اندازه ای موجب کاهش آلام نفسانی و تألمات روحی وی خواهد شد، لذا قابل جبران دانستن آن صحیح تر است.

۱-۱-۵. چهارچوب نظری تحقیق

چهارچوب نظری این رساله شامل مباحث لغوی، اصطلاحی، تاریخی، حقوقی، فقهی، قضایی و به تناسب و فراخور نیاز تطبیقی و در نهایت کاربردی است.

۱-۱-۶. روش تحقیق

۱) روش تحقیق رساله حاضر، تبیینی^۱ است. مقصود ما از تبیین، ژرف‌نگری و روشن سازی مطالبه خسارت معنوی در نظام حقوقی و قضایی ایران است.

۲) شیوه گردآوری منابع بدین گونه است که پس از مشورت با استادان راهنما و مشاور، نخست حدود و ثغور موضوع مشخص شده، سپس با مراجعه به منابع عمومی و تخصصی (اعم از پایان‌نامه، کتاب، مقاله و ...)، منابع شناسایی شده و از صفحاتی که مطلبی مناسب دارد، همراه با صفحه‌های عنوان و شناسنامه آنها، تصویر تهیه و در پوشه‌ای گردآوری می‌شود. نیز منابع دیجیتال ذخیره شده به همراه مشخصات، ضمیمه پرونده می‌گردد و درباره منابع برخط (online sources) نشانی اینترنتی آنها و تاریخ دریافت فایل درج می‌شود.

۱-۱-۷. کلید واژه‌های تحقیق

خسارت؛ خسارت معنوی؛ خسارت مادی؛ ضرر و زیان معنوی، مسئولیت مدنی؛ الضرر

الأدبی و ...؛ نیز:

Dommage moral; Préjudice Moral; Moral Damage

---

^۱ تبیین (Explanation) در لغت به معنای هویدا شدن، پیدا شدن، هویدا کردن، بیان کردن و آشکار ساختن است. فعل "Explicare" در لاتین، به معنای گشودن، اخذ کردن، گسترش دادن، روشن کردن و تبیین نمودن است. برد و میدان تبیین هر چه باشد، همواره از آن معنای بازکردن و برون آوردن چیزی که درون چیز دیگر است، مستفاد می‌شود. تبیین در مفهوم عام خود، به توضیح یا توصیفی اطلاق می‌شود که اطلاعات بیشتری را در مورد موضوع خاص ارائه می‌دهد. تبیین در مفهوم خاص خود - چنان که در فلسفه علم یا جامعه‌شناسی بحث می‌شود - به معنای شناخت علل پدیده‌هاست؛ لذا از این جهت شیوه‌ای است براننده شناسایی پدیده‌های طبیعی و اجتماعی.